

HISTORIA LITERATURY

LITERATURA WIELU EMIGRACJI — WSTĘP

Mirosław A. SUPRUNIUK (Toruń)

W bieżącym tomie czasopisma zamieszczamy szkice poświęcone aktywności i dorobkowi pisarzy z ośmiu krajów Europy Środkowej — Litwy, Łotwy, Estonii, Ukrainy, Czech, Słowacji, Rumunii i Polski — którzy w wyniku II wojny światowej znaleźli się na wygnaniu. Szkice przedrukowane są z czasopisma „Arena” wydawanego w latach 1961–1964 przez The P.E.N. Centre for Writers in Exile, a później, do roku 1967, przez International Writers Fund of PEN. Stanowiły one, jak się wydaje, pierwszą próbę opisanego narodowych literatur emigracyjnych przez pisarzy, poetów i historyków literatury zrzeszonych w organizacji PEN in Exile¹. „Arena” była czasopismem redagowanym przez Komitet Wykonawczy stowarzyszenia, w którego skład wchodził m.in.: Pavel Tigrd, Paul Tabori, Peter Aigars, Gerd Helbema, Jan Cep i Zbigniew A. Grabowski². Redaktorem naczelnym periodyku został Paul Tabori, który pisywał również teksty historycznoliterackie. Ponieważ jednak każdy zeszyt czasopisma poświęcony był albo prezentacji literatury jednego narodu, albo rodzaju literackiego z uwzględnieniem

¹ W czasopiśmie ukazały się ponadto szkice poświęcone literaturom emigracyjnym: bułgarskiej (1962 nr 9), węgierskiej (1962 nr 7), rosyjskiej (1962 nr 8) i hiszpańskiej (1963 nr 14), ale miały nieco inny charakter, prezentowały przekrój literatur wychodźczych od XIX stulecia.

² Skład Komitetu zmieniał się, poszerzany i uzupełniany o przedstawicieli różnych emigracji. W różnych latach należeli do niego m.in.: Konstanty A. Jeleński, Ivan Jelinek, Magda Kotanyi, Algirdas Landsbergis i K. G. Werner. Por.: S. Goštautas, *In memoriam Algirdas Landsbergis*, Lituanus. Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences 2005 vol. 51 no. 1 [on-line]. [Dostęp: grudzień 2008]. Dostępny w WWW: http://www.lituanus.org/2005/05_1_02.htm.

pisarstwa w różnych językach, za zebranie tekstów do swoistych „narodowych antologii” literatury emigracyjnej odpowiedzialni byli pisarze spoza Komitetu, którzy z czasem nawiązali z „Areną” bliższą współpracę, np. tom czeski zredagował Ivan Jelinek, a litewski Algirdas Landsbergis. W czasopiśmie ukazały się przekłady prozy i poezji wielu wybitnych polskich pisarzy tworzących na emigracji, wśród których byli m.in. Witold Gombrowicz, Czesław Miłosz, Józef Wittlin, Stanisław Vincenz, Jerzy Stempowski i Konstanty A. Jeleński.

Wydaje się, że ok. roku 1966 czasopismo zmieniło swój profil i przestało reprezentować pisarzy na uchodźstwie, jakkolwiek redaktorem naczelnym był nadal P. Tabori, a wśród autorów występował Z. A. Grabowski. Na jego łamach zaczęli pojawiać się pisarze mieszkający w krajach za żelazną kurtyną. Z początku były to wystąpienia na kongresach PEN International, ale już np. numer 26. z 1967 roku został w całości zredagowany przez autorów z PRL i wydrukowany w Polsce.

The International P.E.N. Club Centre for Writers in Exile — w skrócie PEN in Exile — był organizacją pisarzy z czternastu zniewolonych narodów³ Europy Środkowo-Wschodniej i Półwyspu Iberyjskiego. W pracach stowarzyszenia brali jednak udział także pisarze z Chin, Wietnamu, Chile i Grecji oraz wielu innych krajów, w których rewolucje, zamachy, przewroty wojskowe i wojny powodowały zawieszenie lub zanik praw obywatelskich. PEN in Exile powstał w 1950 roku w Londynie⁴, choć odwoływał się do doświadczeń podobnych organizacji pisarskich z lat 30. (austriackiej i niemieckiej)⁵ oraz zwłaszcza PEN Clubów narodowych z lat wojny. Jednym z inicjatorów powstania stowarzyszenia pisarzy emigrantów w ramach International PEN była Maria Kuncewiczowa, mieszkająca wówczas w Wielkiej Brytanii. Powodem jej zaangażowania była uchwała Międzynarodowego PEN zawieszająca działalność klubów narodowych funkcjonujących na wygnaniu od jesieni 1939 roku, wśród nich także polskiego. W efekcie uchwały, pierwszy powojenny Kongres PEN Clubów z całego świata, otwarty uroczystie 3 czerwca 1946 roku w Sztokholmie, obradował bez udziału pisarzy-emigrantów⁶. Polskę reprezentowała delegacja PEN Clubu z Warszawy, w której składzie byli: Jan Parandowski, Wiesław Rogowski i Antoni Słonimski. Decyzja International PEN spowodowała, że 31 lipca 1946 roku odbyło się ostatnie Walne Zebranie Polskiego PEN Clubu w Londynie. Część pisarzy dotąd zrzeszonych w PEN Clubie przystąpiła do tworzenia nowej organizacji zawodowej pn. Związek Pisarzy Polskich na Obczyźnie⁷, inni wybrali przynależność do klubów brytyjskiego i włoskiego. Podobnie postąpiły wszystkie narodowe PEN Cluby zrzeszające wychodźców z Europy Środkowo-Wschodniej.

³ W oryginale: *free writers of fourteen captive nations* (Polacy, Czesi, Słowacy, Węgrzy, Rumuni, Bułgarzy, Litwini, Łotysze, Ukraińcy, Estońscy, Rosjanie, Albańczycy, Hiszpanie, Portugalczycy).

⁴ M. Kuncewicz, *Exile without Tears*, [w:] *The PEN in Exile. An Anthology of Exiled Writers*, ed. by P. Tabori, London 1954, s. 14–16.

⁵ N. Brunnhuber, *Explaining the Enemy: Images of German Culture in English-Language Fiction by German-Speaking Exiles in Great Britain, 1933–1945*, Seminar: A Journal of Germanic Studies 2006 vol. 42 no. 3, s. 277–287.

⁶ Organizatorzy Kongresu odmówili udziału w obradach Wiesławowi Wohnoutowi, który miał reprezentować pisarzy emigracyjnych.

⁷ N. Taylor-Terlecka, *O trzech zrzeszeniach pisarskich*, Archiwum Emigracji. Studia – Szkice – Dokumenty 1999 z. 2, s. 44–46.

Zabiegi Marii Kuncewiczowej oraz pisarzy emigrantów z Węgier, Czech i krajów bałtyckich, rozpoczęte w 1950 roku zaowocowały powstaniem organizacji współpracującej z brytyjskim PEN Clubem. W lipcu 1951 roku, Kongres Międzynarodowego PEN Clubu w Lozannie zatwierdził powstanie PEN dla pisarzy emigrantów w Londynie, a na kolejny Kongres International PEN w lipcu 1952 roku w Nicei zaproszono po raz pierwszy reprezentantów tych pisarzy-wygnańców do udziału w obradach. PEN in Exile składał się z oddziałów regionalnych, w których zrzeszali się pisarze różnych narodowości. W 1963 roku funkcjonowały oddziały w: Paryżu (do którego należeli m.in.: Ladislas Gara, K. A. Jeleński, Pavel Tigríd i Tibor Meray), Londynie (m.in. Peteris Aigars, Teodozja Lisiewicz, Maria Kuncewiczowa, Paul Tabori), Nowym Jorku (m.in. Paweł Majewski, Wacław Solski, Józef Wittlin, Aleksander Janta, Aleksis Ranit, Algirdas Landsbergis, Tibor Florian) oraz mniejsze w Szwecji, Szwajcarii, Niemczech i Austrii. Prezydentem PEN in Exile przez pierwsze lata, aż do wyjazdu do USA, a później powrotu do Polski, była M. Kuncewiczowa.

Przez lata PEN in Exile luźno współpracował z emigracyjnymi związkami pisarzy i artystów, dla których naturalnym partnerem były PEN Cluby narodowe w państwach osiedlenia. Największy i najliczniejszy związek pisarzy-emigrantów — Związek Pisarzy Polskich na Obczyźnie — utrzymywał bliskie kontakty z brytyjskim PEN Clubem. Dopiero w 1972 roku nawiązał współpracę z PEN in Exile, a jej efektem były wspólne wystąpienia w sprawach sowieckich i litewskich dysydentów, np. Tomasza Venclovy, Andrieja Sacharowa i Aleksandra Sołżenicyna.

PEN in Exile zmodyfikował swoją działalność i strukturę organizacyjną w chwili odzyskania niepodległości przez większość krajów Europy Środkowo-Wschodniej. W 1990 roku, na Kongresie International PEN w Moskwie, powstała The Writers in Exile Network zrzeszająca siedem narodowych PEN Centre, których członkami mogą być uchodźcy. Są to: American Centre, Canadian Centre, Danish Centre, German Centre, Norwegian Centre, Quebecois Centre i Scottish Centre. Obecnie istnieje też kilka narodowych PEN in Exile zrzeszających wyłącznie emigrantów, m.in. kubański, irański, kurdyjski i wietnamski. Ponadto pisarze-uchodźcy z krajów takich jak Afganistan, Albania, Algieria, Angola, Azerbejdżan, Bangladesz, Bośnia, Chiny, Kongo, Iran, Irak, Izrael, Jamaika, Kosowo, Nigeria, Palestyna, Sierra Leone, Somalia, Sri Lanka, Turcja, Uganda, Zimbabwe i wiele innych, należą do organizacji Exiled Writers INK działającej przy International PEN⁸.

Współpraca pisarzy zrzeszonych w PEN in Exile najpełniej realizowała się w działalności konferencyjnej, wydawaniu książek i czasopism literackich takich jak „Arena”, a także w organizacji spotkań literackich, autorskich i dyskusyjnych oraz festiwalu artystycznych. Liczne z nich dotyczyły zagadnień związanych z losami pisarzy oraz rolą i przyszłością literatury na emigracji⁹. Sprawozdania z takich wydarzeń, stenogramy dyskusji literackich, drukowane były na łamach „Areny”. Nadto, PEN gromadził pisarzy-emigrantów wokół wydarzeń politycznych takich jak powstanie węgierskie 1956 roku, czy „praska wiosna ’68” oraz apeli do władz krajów za żelazną

⁸ *International Pen* [on-line]. [Dostęp: grudzień 2008]. Dostępny w WWW: <http://www.internationalpen.org.uk/>

⁹ Np. podczas spotkania International Executive of PEN w Brukseli, 3 maja 1962 r., PEN Centre for Writers in Exile zorganizowało dyskusję w European Cultural Centre z udziałem Margaret Storm Jameson, Juliana Gorkina, K. A. Jeleńskiego, Paula Tabori i George Urbana na temat „L’ecrivain en exile au monde d’aujourd’hui” (Arena 1962 nr 8, s. 124–138).

kurtyną w sprawie więzionych pisarzy. Wspierał również przekłady literatur narodowych na języki krajów osiedlenia: angielski, francuski, duński, niemiecki i inne.

Do najciekawszych wydarzeń wydawniczych należą dwa tomy antologii *PEN in Exile*, zredagowane przez Paula Tabori. Pierwszy z nich ukazał się w roku 1954 i zawierał nowele, wiersze oraz eseje 54 pisarzy z 14 krajów, zaopatrzone w biogram każdego z autorów, wśród których znaleźli się m.in.: Mircea Eliade, Ferdynand Goettel, Goerge Ionescu, Milos Crnjanski, Zofia Kossak, Antonio de Soto, Mieczysław Lisiewicz, Józef Mackiewicz, Roman Orwid-Bulicz, Andrew Guershoon Colin, Tadeusz Wittlin, Petris Aigars, Ivan Jelinek, Józef Wittlin, Salvador de Madariaga i Wit Tarnawski. We wstępie pt. *A Making of a Book* P. Tabori napisał:

This is, by any standards, a unique book. Between its covers there are stories, poems and essays by writers of fourteen nationalities — a miniature United Nations where political differences and national controversies have been forgotten in the common cause. It is a book that was not edited but grew organically from the need to present the work of exiled writers to the Western world.

Drugi tom antologii ukazał się w 1956 roku i zawierał 11 esejów o emigracji, wiersze 15 poetów oraz 25 opowiadań. W książce znalazły się teksty 14 pisarzy polskich: Z. A. Grabowskiego (także pod pseud. Axel Heyst), Jerzego Kuncewicza, Lwa Sapiehy, Jerzego Niemojowskiego, Bronisława Przyłuskiego, Stanisława Balińskiego, Adolfa Fierli, Heleny Heinsdorf, Janusza Kowalewskiego, Mieczysława Lisiewicza, Teodozji Lisiewicz, Józefa Mackiewicza, Herminii Naglerowej i Stefana Legeżyńskiego.

Niektóre z esejów opublikowanych w antologiach, a także szkiców zamieszczonych w czasopiśmie „Arena”, udostępnimy w „Archiwum Emigracji” w najbliższych zeszytach. Tymczasem prezentujemy blok niewielkich artykułów poświęconych historii i dorobkowi literatur poszczególnych emigracji. Chcielibyśmy, by stały się one wstępem do badań komparatystycznych nad pisarstwem wychodźstwa XX wieku.